

**Kinga
Musialska**

Odrzucenie rówieśnicze w klasie szkolnej

© Copyright by Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011

Recenzent:

*dr hab. Sławomir Koziej, profesor nadzwyczajny
Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego
w Kielcach*

Redakcja wydawnicza:

Zespół

Opracowanie typograficzne:

Katarzyna Kerschner

Projekt okładki:

Ewa Beniak-Haremska

ISBN 978-83-7587-737-3

Oficyna Wydawnicza „Impuls”

30-619 Kraków, ul. Turniejowa 59/5

tel. (12) 422-41-80, fax (12) 422-59-47

www.impulsoficyna.com.pl, e-mail: impuls@impulsoficyna.com.pl

Wydanie I, Kraków 2011

*Uczniom odrzuconym,
którzy cierpią...*

Spis treści

Wstęp	9
Rozdział 1	
Klasa szkolna jako środowisko odrzucenia rówieśniczego	11
1.1. Klasa szkolna a odrzucenie rówieśnicze w świetle literatury przedmiotu	11
1.1.1. Właściwości klasy szkolnej jako środowiska odrzucenia rówieśniczego – wyszczególnienie	15
Rozdział 2	
Pojęcie i rodzaje odrzucenia rówieśniczego	17
2.1. Pojęcie odrzucenia rówieśniczego	17
2.2. Rodzaje odrzucenia rówieśniczego	18
Rozdział 3	
Status odrzucenia w grupie i podtypy dzieci odrzuconych rówieśniczo	21
3.1. Pojęcie statusu w grupie rówieśniczej	21
3.2. Status odrzucenia w świetle klasyfikacji statusów grupowych	22
3.2.1. Socjometryczne klasyfikacje statusów grupowych	22
3.2.2. Autorska klasyfikacja statusów grupowych dzieci	27
3.3. Podtypy dzieci odrzuconych rówieśniczo	33
Rozdział 4	
Zjawisko odrzucenia ucznia przez rówieśników	37
4.1. Problematyka odrzucenia ucznia przez rówieśników w świetle literatury przedmiotu	37
4.1.1. Definicja odrzucenia rówieśniczego w klasie szkolnej	59
4.1.2. Czynniki związane z odrzuceniem ucznia przez rówieśników – wyszczególnienie	59

Rozdział 5	
Determinanty odrzucenia rówieśniczego	63
5.1. Czynniki determinujące odrzucenie przez rówieśników w świetle badań	63
5.1.1. Determinanty odrzucenia rówieśniczego – wyszczególnienie	66
Rozdział 6	
Konsekwencje odrzucenia rówieśniczego	69
6.1. Skutki odrzucenia przez rówieśników w świetle badań	69
6.1.1. Konsekwencje odrzucenia rówieśniczego – wyszczególnienie	75
Zakończenie	79
Bibliografia	87
Spis tabel i schematów	97

Wstęp

Odrzucenie rówieśnicze w klasie szkolnej jest sytuacją związaną z czynnikami psychologicznymi, socjologicznymi i pedagogicznymi, w której uczeń zostaje odrzucony przez zespół klasowy i spotyka się z negatywnymi postawami wobec niego. Odrzucenie jest dla ucznia źródłem bolesnych doświadczeń i skutkuje poważnymi konsekwencjami w późniejszym życiu szkolnym, pozaszkolnym, a także w życiu dorosłym.

Celem mojej książki jest dokładne zapoznanie Czytelników, którzy pracują z uczniami (np. nauczycieli, pedagogów) lub będą z nimi pracowali (studentów), z problemem odrzucenia ucznia przez rówieśników. Być może stanie się to początkiem ich działań zmierzających w kierunku diagnozy pedagogicznej i praktyki szkolnej oraz działań wychowawczych i profilaktycznych dotyczących odrzucenia rówieśniczego w klasie szkolnej.

Publikację oparłam na polsko- i anglojęzycznej literaturze przedmiotu ze szczególnym skupieniem na tej drugiej, gdyż obfituje ona w liczne publikacje niedostępne w tłumaczeniu. Sądzę, że taki dobór źródeł pozwoli na dokładne poznanie problemu odrzucenia rówieśniczego.

W rozdziale pierwszym podejmuję problematykę klasy szkolnej – grupy rówieśniczej, społecznej, nieformalnej – jako środowiska odrzucenia rówieśniczego, w którym ono zachodzi. W rozdziale drugim przedstawiam, czym jest odrzucenie przez rówieśników i jakie można wyróżnić jego rodzaje. Na ich podstawie podejmuję próbę podziału uczniów odrzuconych w klasie szkolnej ze względu na zastosowane metody diagnostyczne. Rozdział trzeci jest opisem statusu odrzucenia jednostki w grupie w klasyfikacjach statusów grupowych oraz podtypów dzieci odrzuconych rówieśniczo, które to podtypy znajdują również odzwierciedlenie w klasie szkolnej. Rozdział czwarty ukazuje szczegółowo zjawisko odrzucenia ucznia przez rówieśników i czynniki wiążące się z nim, ze szczególnym naciskiem na trudną sytuację ucznia odrzuconego. Rozdział piąty poświęcam zagadnieniu czynników determinujących odrzucenie przez rówieśników, a szósty – jego konsekwencjom. W zakończeniu dokonuję podsumowania najważniejszych kwestii przedstawionych w książce oraz podaję niektóre wskazania do badań naukowych i działań podejmowanych dla dobra uczniów odrzuconych przez rówieśników.

Pragnę serdecznie podziękować dr. hab. Sławomirowi Koziejowi z Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego w Kielcach za podjęty trud recenzowania. Składam również szczególne wyrazy wdzięczności Redaktorowi Naczelnemu Oficyny Wydawniczej „Impuls” Wojciechowi Śliwerskiemu za umożliwienie publikacji mojej pracy.

Rozdział 1

Klasa szkolna jako środowisko odrzucenia rówieśniczego

W celu właściwego poznania problematyki odrzucenia ucznia przez rówieśników klasowych niezbędne jest ukazanie klasy szkolnej jako środowiska, w którym zachodzi odrzucenie rówieśnicze. Oczywiście klasa szkolna nie jest jedynym środowiskiem, w którym dochodzi do niego, niemniej wydaje się podstawowym środowiskiem rówieśniczym dla dzieci i młodzieży.

1.1. Klasa szkolna a odrzucenie rówieśnicze w świetle literatury przedmiotu

Zrozumienie klasowego środowiska odrzucenia rówieśniczego wymaga ukazania klasy szkolnej jako grupy rówieśniczej, społecznej, nieformalnej ze względu na bezpośrednie więzi między jej członkami, wewnątrz której dochodzi do odrzucenia jednostki (ucznia). Konieczne jest także przedstawienie zjawisk zachodzących w obrębie klasy i relacji między odrzuceniem rówieśniczym a klasą szkolną. W związku z tym poniżej podjęto próbę opisanie tych kwestii w ujęciu różnych autorów/badaczy wymienionych w kolejności alfabetycznej. Ich opinie będą podstawą do stwierdzenia związków między klasą szkolną a odrzuceniem przez rówieśników.

Roberta M. Berns (2007, s. 344–345) zwraca uwagę, że grupa rówieśnicza stanowi mikrosystem, w którym zestawione są związki, role i aktywności, a rówieśnicy to grupa osób równych sobie: dzielących te same zainteresowania, zazwyczaj będących w tym samym wieku, tej samej płci i o zbliżonym statusie socjoekonomicznym. Doświadczenia z rówieśnikami umożliwiają dzieciom nabycie wielu umiejętności, kształtują postawy i zachowania, które wpływają na ich społeczną adaptację. Grupa rówieśnicza może mieć zarówno pozytywny, jak i negatywny wpływ na dzieci. Z jednej strony może tworzyć środowisko zachęcające do nauki, wspierające w sytuacjach problemowych, skłaniające do pomagania innym z pomocą odpowiedniego kierownictwa dorosłych. Z drugiej strony natomiast

negatywny wpływ wiąże się z bullyingiem – gnębienie dzieci może prowadzić do psychologicznej i fizycznej krzywdy.

Maria Czerkawska i Zygmunt Zaborowski (1969, s. 117–118) zauważają, że klasa szkolna jest ważnym środowiskiem wychowawczym oddziałującym na treść i formę doświadczeń społecznych ucznia i na jego rozwój moralno-społeczny. W niej uczeń wchodzi w relacje rzeczowe i osobowe, które znajdują wyraz w jego roli i pozycji społecznej. Pozycja ucznia odrzuconego w klasie szkolnej jest szczególnie istotna dla jego rozwoju moralno-społecznego i dostarcza różnorodnych doświadczeń społecznych, takich jak: przeżywanie stanu lęku, niepokoju, frustracji, potrzeba afiliacji, uznania, dodatniej samooceny, bezpieczeństwa. Taka sytuacja społeczna i psychiczna ucznia odrzuconego modeluje jego osobowość społeczną, a przez nią determinuje jego reakcje emocjonalne i sposób regulowania postaw uczuciowych.

Waldemar Dutkiewicz i Monika Szpringer (2007, s. 16) zwracają uwagę, że w klasie szkolnej uczniowie zajmują konkretne miejsca w jej strukturze społecznej, czyli zajmują w zespole określone pozycje, które wyznaczone są wieloma czynnikami o różnym charakterze i nasileniu i stanowią kluczowy czynnik osobowościowy. Pozycja ucznia będąca skutkiem odrzucenia, niechęci ze strony grupy powoduje u niego brak wiary we własne siły oraz może wywoływać różnorakie zjawiska o charakterze frustracyjnym. Natomiast pozycja ucznia oparta na zaufaniu zespołu przyczynia się do rozwoju jego osobowości społecznej. Ponadto autorzy (Dutkiewicz, Szpringer, 2007, s. 55–63) ukazują kilka niebagatelnych kwestii dotyczących odrzucenia ucznia w klasie:

- klasa szkolna jest środowiskiem mogącym w niekorzystnych warunkach generować podejmowanie zachowań ryzykownych przez uczniów, a jedną z sytuacji sprzyjających temu zjawisku jest odrzucenie przez klasę;
- odrzucenie w klasie przejawia się często surowymi sankcjami w stosunku do członków, których zachowanie łamie normy grupy;
- w sytuacji odrzucenia uczniowie przejawiają negatywny stosunek do kolegów i kontaktów społecznych niezależnie od podobieństwa zainteresowań i uznawanych wartości;
- to, jak wielki wpływ na rozwój młodzieży wywiera odrzucanie ich lub pomijanie przez grupę społeczną, zależy w pewnym stopniu od tego, jak ważne są dla nich aprobata i akceptacja społeczna.

W ujęciu Doroty Ekiert-Grabowskiej (1976a, s. 11–12) klasa szkolna to podstawowa grupa społeczna dla dzieci w wieku szkolnym, która zostaje utworzona w sposób formalny dla celów dydaktycznych, lecz jeśli przekształca się w grupę nieformalną, może mieć ogromny wpływ na jednostkę. Taka nieformalna grupa rówieśnicza odgrywa istotną rolę w procesie rozwoju jednostki, gdyż przyczynia się do zaspokojenia wielu potrzeb psychicznych dziecka: uznania, dodatniej samooceny, uczestnictwa, identyfikacji z grupą. Potrzeby te realizowane są przez

zajmowanie przez dziecko odpowiedniej pozycji w grupie rówieśniczej, co umożliwia zaspokojenie kontaktu emocjonalnego. W przypadku niezaspokojenia tej sfery dziecko doświadcza odrzucenia, osamotnienia, izolacji. Co więcej, stan braku akceptacji dziecka przez grupę (do którego zaliczane jest odrzucenie) można traktować jako frustrację wynikającą z potrzeby kontaktu emocjonalnego, a zajmowana pozycja społeczna dziecka ma duże znaczenie w jego rozwoju społecznym w świetle koncepcji potrzeb jednostki. Uczniowie odrzuceni to uczniowie nieakceptowani, a sytuację odrzucenia jednostki przez grupę można interpretować jako jawnie zadeklarowaną formę niechęci.

Według Mirosławy Gawęckiej (2004, s. 67) grupa rówieśnicza ma określoną strukturę wyznaczaną przez panujący w niej układ stosunków interpersonalnych, uznawaną hierarchię wartości, standardy, przyjęte normy grupowe. To właśnie grupa rówieśnicza kształtuje opinie o poszczególnych jej członkach, na których podstawie zostaje ustalona społeczna pozycja dziecka w grupie, stopień jego akceptacji i popularności bądź też niepopularności, wrogości wobec niego i jawnego odrzucenia.

Zdaniem Agnieszki Iłendo-Milewskiej (2009, s. 180) grupa rówieśnicza ma ogromne znaczenie w rozwoju ucznia, który może zdobywać w niej pozycję stwarzającą mu poczucie bezpieczeństwa albo też może zostać odrzucony przez rówieśników, co będzie dla niego sytuacją przykrą. Taka sytuacja, dotkliwa i bolesna, niepozwalająca na zaspokojenie istotnych potrzeb, zagrażająca podstawowym wartościom, konfliktowa, należy do szczególnie stresogennych dla ucznia.

Jarosław Jagieła (2004, s. 3–16) podaje, że w grupie rówieśniczej dziecko zdobywa swoje pierwsze doświadczenia społeczne, a znaczenie rówieśników zwiększa się wraz ze zmniejszaniem się poczucia bezpieczeństwa i akceptacji w rodzinie i z reguły zbiega się z początkiem okresu dojrzewania biologicznego, społecznego i emocjonalnego.

Jak z kolei stwierdza Lucyna Lipman (1993, s. 225–231), w każdej klasie szkolnej znajdują się dzieci odrzucone i izolowane, które w związku ze swoją pozycją w grupie mają niewielkie szanse na prawidłowy rozwój osobowości i odpowiedni kierunek oraz dynamikę procesów socjalizacyjnych.

Mieczysław Łobocki (1985, s. 13) definiuje klasę szkolną jako formalnie zorganizowaną grupę społeczną złożoną z uczniów reprezentujących podobny poziom umysłowy i stopień rozwoju społecznego oraz przejawiających zbliżone potrzeby i zainteresowania.

Bolesław Niemierko (2007, s. 68–69) wymienia kilka funkcji spełnianych przez klasę jako grupę nieformalną. Zalicza do nich: określanie wartości, regulowanie motywacji, dobór środków, dostarczanie informacji (o nauczycielach, o wymaganiach), ustalanie norm grupowych (reguł zachowania obowiązujących wszystkich członków) i wzorów, kontrolowanie i ocenianie działań, stosowanie sankcji dodatkowych (pochwała) i ujemnych (przezywanie, popychanie, wykluczenie).

Tadeusz Rymarz (1986, s. 183–184) podkreśla natomiast, że w klasie szkolnej dokonuje się socjalizacja jednostki, a kontakty interpersonalne przebiegające w jej ramach mają istotne znaczenie dla rozwoju osobowości jej członków. Dla niektórych uczniów przebywanie w klasie szkolnej jest źródłem doznania odrzucenia bądź izolacji przez jej członków, a dla innych – źródłem pozytywnych doświadczeń, satysfakcji, bezpieczeństwa, zadowolenia. W grupie klasowej uczniowie nieakceptowani (a więc odrzuceni, izolowani) mogą czuć się obco, zachowywać się agresywnie i wrogo wobec rówieśników. Możliwe jest stosowanie gróźb i zwracanie na siebie uwagi, czego rezultatem mogą być dezaprobata kolegów i zwiększająca się izolacja społeczna. Emocjonalne zaangażowanie w życie i działalność zespołu klasowego utrudnione jest z powodu koncentracji na własnych trudnościach i konfliktach wewnętrznych. Odrzucenie i izolacja przez klasową grupę rówieśniczą stanowią często przyczynę zaburzeń osobowości i niedostosowania społecznego.

Marzena Sendyk (2001, s. 56) zwraca uwagę, że grupa rówieśnicza klasy odgrywa szczególną rolę w rozwoju psychospołecznym dziecka w wieku szkolnym, a układ stosunków nieformalnych między uczniami decyduje o wartości klasy jako środowiska wychowawczego. Klasa szkolna utworzona w sposób formalny staje się w krótkim czasie również grupą nieformalną, w której każdy z uczniów zajmuje określoną pozycję (mogącą być pozycją odrzucenia).

Powyższy przegląd literatury przedmiotu skłania do stwierdzenia, że klasa szkolna jest:

- formalnie zorganizowaną grupą społeczną, dla uczniów – podstawową;
- grupą nieformalną opartą na bezpośredniej więzi między jej członkami, która wpływa na zajmowaną przez ucznia pozycję społeczną (od akceptacji do odrzucenia), stosując sankcje ujemne, takie jak przezywanie, popychanie, wykluczenie (które mogą doprowadzić do pozycji odrzucenia);
- formalną grupą rówieśniczą utworzoną dla celów dydaktycznych i skupiającą osoby zazwyczaj w tym samym wieku. W strukturze klasy pozycja społeczna zajmowana przez ucznia uwarunkowana jest wieloma czynnikami o różnym charakterze i nasileniu, mającymi wpływ na rozwój osobowości.

W zaprezentowanej literaturze przedmiotu podkreślany jest związek pomiędzy klasą szkolną jako grupą społeczną, nieformalną ze względu na bezpośrednie więzi między jej członkami, rówieśniczą, a odrzuceniem przez rówieśników. Ten związek jest niewątpliwie ważny dla funkcjonowania jednostki w roli ucznia, jak również jej przyszłego funkcjonowania w innych rolach społecznych. Klasa szkolna stanowi środowisko odrzucenia rówieśniczego, za czym przemawia przedstawiona wcześniej literatura przedmiotu, na której podstawie wyszczególniam właściwości klasy szkolnej jako środowiska odrzucenia rówieśniczego omawiane w podrozdziale 1.1.1. Należy podkreślić, że odrzucenie rówieśnicze dotyczy każdego ucznia, nawet tego, który nie posiada socjometrycznego statusu odrzucenia w zespole klasowym, ponieważ nie ma ucznia, który nie byłby odrzucony przez choćby jednego rówieśnika z klasy w jakimś aspekcie jego funkcjonowania osobistego i społeczne-

go, w którymś momencie wspólnego życia szkolnego. Wprawdzie niniejsza książka dotyczy głównie jednostek zdiagnozowanych w badaniach naukowych jako odrzucone, należy jednak pamiętać, że również uczniowie akceptowani, popularni w pewnym sensie stają wobec odrzucenia rówieśniczego. Biorąc pod uwagę istotną kwestię podkreślaną w literaturze przedmiotu, że znaczenie rówieśników zwiększa się wraz ze zmniejszaniem się poczucia bezpieczeństwa i akceptacji w rodzinie i z reguły zbiega się z początkiem okresu dojrzewania, wydaje się, iż niska pozycja ucznia wśród rówieśników klasowych, jaką jest odrzucenie, staje się z pedagogicznego punktu widzenia bardzo niepokojąca.

1.1.1.1. Właściwości klasy szkolnej jako środowiska odrzucenia rówieśniczego – wyszczególnienie

Zaprezentowana w podrozdziale 1.1. literatura przedmiotu dowodzi, że zachodzą relacje między klasą szkolną a odrzuceniem rówieśniczym. KLASA SZKOLNA MOŻE BYĆ OKREŚLANA JAKO ŚRODOWISKO ODRZUCENIA RÓWIEŚNICZEGO, za czym przemawiają wyodrębnione z literatury przedmiotu następujące jej właściwości:

- Dla niektórych uczniów przebywanie w klasie szkolnej jest źródłem odrzucenia przez jej członków. (A więc w klasie szkolnej ma miejsce doznawanie przez uczniów odrzucenia rówieśniczego).
- W każdej klasie szkolnej są uczniowie odrzuceni, których szanse na prawidłowy rozwój osobowości i odpowiedni kierunek oraz dynamikę procesów socjalizacyjnych są niewielkie. (A więc w każdej klasie szkolnej występuje odrzucenie ucznia).
- Klasa szkolna jest znaczącym środowiskiem wychowawczym oddziałującym na treść i formę doświadczeń społecznych ucznia oraz na jego rozwój moralno-społeczny. Jeśli nieformalna grupa klasowa nie zaspokaja wielu potrzeb psychicznych ucznia (uznania, dodatniej samooceny, uczestnictwa, identyfikacji z grupą), zwłaszcza kontaktu emocjonalnego, dziecko zajmuje niską pozycję społeczną w grupie rówieśniczej. Wiąże się to z poczuciem odrzucenia, przeżywaniem przez młodego człowieka stanu braku akceptacji oraz z interpretowaniem odrzucenia jako jawnie zadeklarowanej niechęci. (A więc poczucie odrzucenia lub rzeczywiste odrzucenie ucznia przez rówieśników ma miejsce w klasie szkolnej będącej ważnym środowiskiem wychowawczym oddziałującym na treść i formę doświadczeń społecznych ucznia i na jego rozwój moralno-społeczny. Odrzucenie rówieśnicze w klasie szkolnej związane jest ze stanem nieakceptacji ucznia, niską pozycją społeczną ucznia w klasowej grupie rówieśniczej, niezaspokajaniem jego wielu potrzeb psychicznych, a zwłaszcza potrzeby kontaktu emocjonalnego, i może być interpretowane jako jawnie zadeklarowana forma niechęci grupy do ucznia odrzuconego).

- Grupa rówieśnicza kształtuje o poszczególnych członkach opinie oraz poglądy, na których podstawie zostaje ustalona społeczna pozycja dziecka w grupie, stopień jego akceptacji, popularności bądź niepopularności, wrogości grupy wobec niego bądź też okazywanego mu odrzucenia. (A więc grupa rówieśnicza, którą również jest klasa szkolna, kształtując negatywne opinie oraz poglądy o poszczególnych członkach, przyczynia się do np. niskiej pozycji społecznej ucznia – pozycji odrzucenia, a także do jawnego odrzucenia ucznia).
- W klasie szkolnej uczniowie odrzuceni przez rówieśników mogą czuć się obco, zachowywać się agresywnie wobec rówieśników, stosować groźby i dążyć do zwrócenia na siebie uwagi, mieć trudności z emocjonalnym zaangażowaniem w życie i działalność zespołu klasowego, a zachowania takie mogą przyczynić się do dezaprobaty kolegów i zwiększającej się izolacji społecznej oraz zaburzeń osobowości i niedostosowania społecznego.
- Pozycja społeczna ucznia będąca wyrazem odrzucenia ze strony grupy klasowej powoduje brak jego wiary we własne siły oraz może wywoływać różnorakie zjawiska o charakterze frustracyjnym. (A więc status odrzucenia w klasie szkolnej wywołuje brak wiary ucznia we własne siły, a także może wywołać w uczniu zjawiska o charakterze frustracyjnym).
- Odrzucenie rówieśnicze w klasie szkolnej może być dla ucznia sytuacją trudną emocjonalnie, niepozwalającą na zaspokojenie istotnych potrzeb, zagrażającą podstawowym wartościom, rodzącą konflikty, szczególnie stresogenną.
- Na skutek odrzucenia rówieśniczego klasa szkolna staje się miejscem ryzykownych zachowań uczniów, którzy doświadczają odrzucenia przez rówieśników.
- Odrzucenie rówieśnicze może przejawiać się surowymi sankcjami wobec ucznia odrzuconego jako członka zespołu klasowego, który łamie normy grupy. (A więc w klasie szkolnej odrzucenie rówieśnicze może przejawiać się surowymi sankcjami wobec ucznia-członka zespołu klasowego łamiącego normy grupowe).
- Uczniowie znajdujący się w sytuacji odrzucenia, niezależnie od podobieństwa zainteresowań i uznawanych wartości, przejawiają negatywny stosunek do kolegów i kontaktów społecznych. (A więc odrzucenie rówieśnicze w klasie szkolnej wiąże się u uczniów z negatywnym nastawieniem do kolegów i kontaktów społecznych niezależnie od podobieństwa zainteresowań i uznawanych wartości).
- Wpływ odrzucenia przez grupę społeczną na rozwój młodego człowieka może zależeć od stopnia znaczenia dla niego aprobaty i akceptacji społecznej. (A więc w grupie społecznej, którą również jest klasa szkolna, zachodzi odrzucenie rówieśnicze, którego wpływ na rozwój młodzieży uwarunkowany jest stopniem znaczenia dla młodych aprobaty i akceptacji społecznej).

Wyszczególnione wyżej właściwości nie wyczerpują tematu klasy szkolnej jako środowiska odrzucenia rówieśniczego. Co więcej, odrzucenie rówieśnicze może dotyczyć ucznia ze strony całego zespołu klasowego, poszczególnych osób czy też jednostki, a uczeń może doświadczać go na każdym szczeblu edukacji.